

Ben de Pater

Een streep door de wereld

Het leven van Isaiah Bowman, Amerikaans oppergeograaf

De Academische Boekengids 52, september 2005, pp. 18-19.

Drie vrachtwagens met cartografisch materiaal nam president Woodrow Wilson in 1918 mee naar Parijs om het naoorlogse Europa volgens wetenschappelijke inzichten van nieuwe grenzen te voorzien. De excentrieke oppertekenaar Isaiah Bowman gaf gedurende decennia leiding aan de American Geographical Society. Hij wilde de wereld opnieuw vormgeven naar Amerikaans model.

Amerikaanse officieren die in 1918 gingen vechten in Frankrijk, ontvingen een exemplaar van het *Handbook of Northern France*, geschreven door de vooraanstaande hoogleraar geologie en geografie in Harvard, William Morris Davis. Met zijn pocketformaat kon het gemakkelijk mee in de plunjezak. Tijdens de reis over de oceaan en het verblijf in de loopgraven bood het lezen ervan, aldus kolonel Azan in het voorwoord, meer dan alleen een 'aangename afleiding'. Kennis van de geografie van Noord-Frankrijk was onmisbaar voor wie er 'zal dienen, zal lijden en misschien zal sterven'. Aldus de opgewekte Azan.

Hij had gelijk. Een solide terreinkennis was (en is) een noodzakelijke voorwaarde voor succes op het slagveld. Er waren goede redenen om de nationale topografische diensten, ook de Nederlandse, te laten ressorteren onder de ministeries van oorlog. Zo rond 1900 hadden alle landen het belang ervan wel begrepen - anders dan in de Frans-Duitse oorlog van 1870, toen Franse officieren wél Homerus konden citeren, maar geen kaart lezen. En daarmee kom je niet ver op het slagveld; dat de Fransen die oorlog verloren hebben, wordt wel aan hun gebrek aan geografische kennis toegeschreven.

In de oorlogen van de twintigste eeuw maakte men volop gebruik van de kennis van geografen en andere geowetenschappers. Velen werden ingeschakeld voor het aanleveren van gedetailleerde en praktische informatie over reliëf, bodemgesteldheid (is de bodem stevig genoeg om een tank te dragen?), infrastructuur, beschikbaarheid van zoet water en wat dies meer zij. Zo stelde de *Abteilung für Kriegskarten und Vermessungswesen* van de generale staf van het Duitse leger in 1939 een *Militärgeographischer Überblick über die Niederlande* samen, een boek vol gegevens over ons land die binnentrekkende soldaten te pas konden komen. *Nur für den Dienstgebrauch!* staat op de omslag. Ook voor andere landen die de nazi's wilden aanvallen, werden deze boeken gemaakt. Zo verzamelden Duitse geowetenschappers gedetailleerde informatie over de Engelse kustgebieden, waar Hitler in september 1940 hoopte te landen. (Omgekeerd deden de geallieerden een paar jaar later overigens hetzelfde voor de invasiestranden in Normandië.) Wie daarover meer wil lezen, kan terecht bij Edward Rose en Dierk Willig, in hun bijdrage aan de (prijszige) bundel *Studies in Military Geography and Geology* uit 2004. Deze verzameling van overwegend historische casestudies is geschreven door experts die de militaire wereld een warm hart toedragen. Voor een deel zijn ze daar ook uit afkomstig. Aanmerkelijk kritischer, en dus brekend met de oude hartelijke relatie tussen geografen en militairen, is de bundel *The Geography of War and Peace* (2005), evenals de studie *Military Geographies* (2004) van Rachel Woodward.

'IN DE OORLOGEN VAN DE TWINTIGSTE EEUW MAAKTE MEN VOLOP GEBRUIK VAN DE KENNIS VAN GEOGRAFEN EN ANDERE GEOWETENSCHAPPERS.'

Davis' *Handbook of Northern France* past dus in een lange traditie. Voorzien van enkele tientallen kaartjes en blokdiagrammen, beschreef het boekje het landschap van de Noord-Franse regio's. Vooruitlopend op wat misschien snel gevechtsterrein zou worden, besteedde Davis ook aandacht aan de Hardt, Hundsrück en de Eifel. De laatste pagina was gewijd aan de Rijn. Hopelijk schreef Davis, zullen vele lezers van dit boekje binnenkort vanaf de hoogten van de flankerende middelgebergten neerkijken op het Rijndal, met zijn drukke scheepvaart, zijn (spoor)wegen en vakwerkstadjes, zijn terrassen met wijnstokken.

Voordat het zover kon komen, gaf Duitsland zich over, in november 1918. Spoedig daarna begonnen in de Franse hoofdstad de vredesbesprekingen. Een van de Amerikanen die president Woodrow Wilson naar de onderhandelingstafel vergezelde, was de geograaf Isaiah Bowman, oud-student van Davis in Harvard, Andes-expert (hij maakte tussen 1907 en 1913 drie onderzoeksreizen naar dit gebergte) en directeur van de American Geographical Society, de AGS. In Parijs was hij de *Chief Territorial Specialist* van Wilson. Die functie had hij mede te danken aan zijn gastvrijheid als AGS-directeur. Bowman had in zijn instituut in New York aan tientallen wetenschappers onderdak verleend en aan hen zijn kaartenverzameling ter beschikking gesteld. Zij hadden er een jaar lang in opdracht van de president gewerkt aan een geheim project met de codenaam *Inquiry*. Wilson dacht gedetailleerde kennis van Europa nodig te hebben om

een wetenschappelijk gefundeerd vredesverdrag te kunnen sluiten. Dat verdrag zou rekening moeten houden met het zelfbeschikkingsrecht van naties, de positie van minderheden en de economische levensvatbaarheid van nieuwe staten. Wilsons hoop was dat zo'n beredeneerd verdrag, in combinatie met een op te richten Volkerenbond, het risico op oorlog zou verminderen.

In december 1918 lag de *George Washington* in de haven van New York om de meer dan duizend Amerikanen in te schepen die Wilson meenam naar Parijs, samen met de lading van drie legertrucks: honderden dozen vol statistieken, rapporten en kaarten van het *Inquiry*-project. Havenarbeiders brachten ze aan boord, onder het toezicht van journalisten die steeds lacheriger werden bij het zien van de formidabele hoeveelheid papier. Slechts een bescheiden deel ervan bleek uiteindelijk nodig voor de territoriale herordening van het naoorlogse Europa; meer dan Wilson had voorzien, zetten Frankrijk en Engeland in Parijs de toon, landen die weinig ophadden met zijn idealisme en rationalisme. Bovendien: ook binnen de Amerikaanse afvaardiging werd menige ambtelijke ruzie uitgevochten. Uiteindelijk zouden zo'n vijfduizend kilometer aan nieuwe landsgrenzen worden getrokken, vooral door het opdelen van de verslagen landen in nieuwe natiestaten. Maar omdat oude grenzen werden opgedoekt, groeide de totale lengte aan landsgrenzen wat minder: van ongeveer dertien- naar zestienduizend kilometer.

Bowman gaf leiding aan het werk van de tekenaars, die koortsachtig bezig waren om steeds weer nieuwe voorstellen over grenzen en staten op kaarten af te beelden. Daarnaast kwamen partijen voortdurend aanzetten met slim gemanipuleerde kaarten - bijvoorbeeld over de verspreiding van minderheden - die hun zaak moesten steunen. Bowman moest in Parijs constateren dat kaarten in hoog tempo het aureool van objectieve weergaven van de werkelijkheid verloren.

Aan Bowman (1878-1950) heeft Neil Smith, hoogleraar geografie aan de City University in New York, een lijvige biografie gewijd. Niet de eerste, want Geoffrey Martin schreef in 1980 al over *The Life and Thought of Isaiah Bowman*. Maar anders dan Martin slaat Smith geen hagiografische toon aan. Hij beziet Bowman met een kritisch oog.

Wie Smiths eerdere werk kent - geschreven vanuit een uitgesproken linkse politieke invalshoek - zal zich niet verbazen over die kritische houding. Voor Smith belichaamt Bowman het Amerikaanse streven naar mondiale macht. Bowman is een van de architecten van het Amerikaanse imperium in de twintigste eeuw, niet opgebouwd op de ouderwetse Europese manier van kolonisatie, maar door een economisch wereldsysteem te creëren. Voor de Amerikaanse manier van koloniseren is het niet nodig daadwerkelijk land in te pikken, hoewel men soms met behulp van militaire bases wel aanwezig is.

Over Bowmans privé-leven - zijn huwelijk, zijn kinderen - komen we eigenlijk niets te weten. Het dichtst bij Bowman persoonlijk komt Smith misschien nog als hij onthult hoe zijn hoofdpersoon als negentienjarige onderwijzer, in de ban van de Spaans-Amerikaanse oorlog van 1898, in Michigan een eigen militie organiseert. Zo'n honderd jongens marcheerden onder zijn leiding, met houten geweren over de schouder, gemaakt door een lokale timmerman.

'ZELDEN IS ZO'N GROTE INSPANNING GELEVERD DIE UITEINDELIJK ZO WEINIG
HEEFT OPGELEVERD - NIET MEER DAN EEN BERG ONGELEZEN PAPERASSEN.'

Bowman kwam in 1918 naar Europa als iemand met vooral een fysisch-geografische achtergrond. Hij keerde terug als een politiek geograaf en een politiek entrepreneur, gevormd door de machtsspelletjes achter de Parijse coulissen. Terug op het instituut van de AGS schreef hij mede op basis van zijn Europese ervaringen *The New World. Problems in Political Geography* (1922). Hoewel gebracht als objectief en wetenschappelijk, was het toch vooral, wellicht onvermijdelijk, een boek dat vanuit het Amerikaanse overwinnaarsperspectief was gecomponeerd. Het werd een succes, ook in commercieel opzicht, onder meer door de honderden kaartjes van grensconflicten en etnische minderheden wereldwijd. Er verscheen een Franse editie, een editie in braille en een Chinese vertaling in roffdruk. Over de hele wereld stond het boek in Amerikaanse consulaten op de planken. Van de vierde editie uit 1928 schafte het Amerikaanse leger tien jaar later nog tweeduizend exemplaren aan voor de kazernebibliotheken.

Zijn rol in Parijs als 'Wilson's invloedrijke geograaf' en *The New World* bezorgden Bowman bij het grote publiek de status van gezaghebbend geograaf. Hij werd een autoriteit in internationale kwesties. Zijn ster rees nog verder als medeoprichter van het prestigieuze tijdschrift *Foreign Affairs*. Maar vaak bleef Bowman ook achter de schermen. Bijvoorbeeld toen hij als AGS-directeur werd gevraagd te oordelen over de vraag of de poolreiziger Robert Peary inderdaad, zoals hij claimde, de Noordpool als eerste, in 1909, had bereikt. (Bowman suste het dreigende schandaal - wie was gediend met een eventuele ontmaskering?)

Bowman, inmiddels rector van de Johns Hopkins University, begon eind 1938 aan zijn tweede loopbaan als presidentieel adviseur toen Franklin D. Roosevelt hem vroeg om advies. Roosevelt, geschokt door de *Kristallnacht* in nazi-Duitsland, informeerde bij Bowman of er geen 'lege' gebieden in de wereld bestonden, met goede agrarische mogelijkheden, waar joodse vluchtelingen een nieuw leven konden opbouwen. Misschien in de hooglanden van Venezuela of in Colombia? Groot hoefden die gebieden niet te zijn, aldus Roosevelt, als ze elk maar zo'n vijftig- tot honderduizend joden een bestaan konden bieden. Bowman reageerde vrijwel per kerende post: Roosevelt ontving een uitgebreide brief, met kaartjes.

Dat Roosevelt deze vraag aan Bowman richtte, is begrijpelijk. Ze kenden elkaar van de AGS, waar Bowman omstreeks 1930 leiding had gegeven aan een internationaal onderzoeksproject naar pioniersgebieden wereldwijd – bijna onbevolkte gebieden die geschikt werden geacht voor de vestiging van groepen mensen (aan de rechten van inheemse volkeren werd geen woord vuilgemaakt). Overigens was Bowman zelf een kind van pioniers: geboren in 1878 als zoon van boerenouders aan de Canadese frontier groeide hij op op het platteland van het aangrenzende Michigan. Een halve eeuw later leidde hij het onderzoek, dat drie boeken opleverde: *The Pioneer Fringe* (1931), *Pioneer Settlement* (1932) en *Limits of Land Settlement. A Report on Present-day Possibilities* (1937). Het was vooral het laatste boek dat Roosevelts aandacht had getrokken.

De Tweede Wereldoorlog was nog maar een paar maanden oud toen Roosevelt publiekelijk sprak over de mogelijkheid dat er na afloop wel tien tot twintig miljoen vluchtelingen zouden zijn. Vandaar de opdracht die hij in november 1942 aan Bowman verstrekte: het maken van een wereldwijde inventarisatie van buiten-Europese gebieden waar de ontheemden na beëindiging van de oorlog naartoe konden. Deze (geheime) opdracht kreeg als codenaam *project M*; de M stond voor *Migration*. Net als het *Inquiry*-project een kwarteeuw eerder kon Bowman beschikken over tientallen medewerkers. Hun werk leidde maar liefst tot 650 documenten, elk in dertigvoud gedrukt voor de top van het State Department.

Met die vracht aan materiaal is uiteindelijk niets gedaan. Een halfjaar na Roosevelts dood, in april 1945, gelastte Truman alle spullen van *project M* naar Bowmans bureau aan de Johns Hopkins University te brengen. Daar verstoofte de documenten op een vergeten zolder; pas in 1960 werden ze vrijgegeven. Maar wie was er toen nog in geïnteresseerd, in een tijd dat de Koude Oorlog alle aandacht trok? Zelden is zo'n grote inspanning geleverd die uiteindelijk zo weinig heeft opgeleverd – niet meer dan een berg ongelezen paperassen.

Behalve voor *project M* werd Bowman tijdens de oorlogsjaren ingezet voor overleg in Engeland over de naoorlogse wereldorde. Smith heeft in zijn boek een groepsfoto opgenomen, gemaakt in april 1944, waarop Churchill en Bowman naast elkaar staan. Bowman was naar Londen gestuurd om te polsen hoe de Britten over dekolonisatie dachten als de oorlog eenmaal achter de rug was. Het economisch expansieve *American Empire* was niet gebaat bij een klassieke territoriale ordening van de naoorlogse wereld. De Britten dachten daar, zoals bekend, heel anders over. Veel succes boekte Bowman dan ook niet.

Bowman was eveneens betrokken bij het verkennen van de mogelijkheden tot de oprichting van de Verenigde Naties. Churchill en Stalin stonden sceptisch tegenover zo'n wereldregering. Begrijpelijk, volgens Smith: de Verenigde Naties zouden 'de politieke belichaming' moeten worden van het 'Amerikaanse Lebensraum, een nieuw federalisme op wereldschaal dat de wereld opende voor een geordende politiek-economische expansie. (...) In 1945 sprak het globalisme per definitie met een Amerikaans accent.'

'BOWMAN VERSCHIJNT IN *AMERICAN EMPIRE* ALS EEN CONSERVATIEVE NATIONALIST DIE IN NAAM VAN DE WERELD DE AMERIKAANSE BELANGEN DIENDE, ANTISEMITISCH DACHT EN ALLERGISCH WAS VOOR COMMUNISTEN EN HOMOSEKSUELEN.'

Op 5 januari 1950 overleed Bowman, 71 jaar oud, aan een hartaanval. Hij was toen al een bijna vergeten man. Hijzelf zag zich als iemand die zijn sporen in de (wetenschappelijke) geschiedenis ruimschoots had verdiend. Zijn archieven had hij keurig op orde, al moesten de ongetwijfeld gretige biografen wel geduld oefenen. Bowman bepaalde dat ze pas vijfentwintig jaar na zijn dood mochten worden ingezien.

De eerste, bewonderende, biografie, die van Martins uit 1980, zou hem tevreden hebben gestemd. Die van Smith daarentegen richt geen standbeeld op, maar trekt hem van zijn sokkel. Bowman verschijnt in *American Empire* als een conservatieve nationalist die in naam van de wereld de Amerikaanse belangen diende, antisemitisch dacht (de joodse vluchtelingen als menselijk drama interesseerden hem niet) en allergisch was voor communisten en homoseksuelen (beide groepen waren 'on-Amerikaans'). In de academische wereld gold Bowman als iemand die de opkomst van de sociale wetenschappen waar mogelijk dwarsboomde – bijvoorbeeld als lid van de National Science Foundation – vanwege hun (vermeende) linkse signatuur. Op Hopkins kreeg Bowman gedurende zijn rectoraat (1935-1948) allengs meer tegenstanders door zijn toenemend autoritaire optreden. Voor de universitaire geografie was het pijnlijk dat hij de ondergang van het vakgebied aan het fameuze Harvard welwillend aanschouwde. Bowman had er ooit bij Davis fysische geografie en geomorfologie gestudeerd, maar na Davis waren er sociaal-geografen gekomen die in zijn ogen niet voldeden aan de (natuur)wetenschappelijke normen. Zij waren ook nog eens links en homoseksueel. Bowman had een intense afkeer van hen.

Die afkeer is wederzijds, zo blijkt uit deze biografie van de vroeger marxistische en nog steeds politiek links denkende Smith. Hij is geïntrigeerd door Bowman, maar heeft weinig sympathie voor hem, hooguit respect. *American Empire* is een even monumentale als onconventionele biografie geworden, die in de Verenigde Staten inmiddels met lof en prijzen is overladen. Het boek brengt Bowman even terug uit de vergetelheid, maar niet op de manier zoals hij gewild zou hebben.

Ben de Pater is als sociaal-geograaf verbonden aan de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Besproken boeken:

American Empire. Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization
door **Neil Smith**
University of California Press. Berkeley 2004.
xxvii + 557 pag.
€ 45,30

Literatuur:

- **D.R. Caldwell, J. Ehlen** en **R.S. Harmon** (red.) (2004). *Studies in Military Geography and Geology*. Dordrecht: Kluwer.
- **W.M. Davis** (1918). *A Handbook of Northern France*. Cambridge: Harvard University Press.
- **C. Flint** (red.) (2005). *The Geography of War and Peace. From Death Camps to Diplomats*. Oxford: Oxford University Press.
- **G.J. Martin** (1980). *The Life and Thought of Isaiah Bowman*. Hamden: Archon Books.
- **R. Woodward** (2004). *Military Geographies*. Oxford: Blackwell.